

Przekraczając granice – refleksje o kobiecych narracjach i feministycznej transgresji

(*Wheels of Change: Feminist transgression in Polish Culture*

and Society, red. Jolanta Wróbel-Best, Warszawa 2021, 242 ss.)

Katarzyna Horabik*

doi 10.24425/rl.2023.146716

ruch literacki • R. LXIV • 2023 • Z. 3 (378) PL • **(auto)poiesis – przygody człowieka tworzącego**

zeszyt pod red. Mateusza Antoniuka i Iwony Boruszkowskiej (Wydział Polonistyki UJ)

PL ISSN 0035-9602

1.

We współczesnym dyskursie na temat kobiecej twórczości w polskiej kulturze i społeczeństwie, anglojęzyczna monografia *Wheels of Change: Feminist transgressions in Polish Culture and Society* pod redakcją Jolanty Wróbel-Best zajmuje niewątpliwie miejsce szczególne. Zbiór wydany w 2021 roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego to pierwsze tego rodzaju przedsięwzięcie interdyscyplinarne, w którym zebrane zostały głosy badaczek i badaczy związanych z polskimi oraz zagranicznymi ośrodkami uniwersyteckimi. Refleksje dotyczą różnorodnych dyscyplin naukowych, prowokując do ponadnarodowej i inkluzywnej dyskusji nad feminizmem i sytuacją kobiet w Europie Środkowej. Kontynuują równocześnie dziedzictwo Marii Janion, dopisując niejako kolejny tom serii „Transgresje”, w którym zabierają głos o tym, co dziś istotne dla badaczy i ich czytelników.

* Katarzyna Horabik – Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.
ORCID: 0000-0001-8503-3423

2.

Wheels of Change to licząca 11 artykułów i opatrzona wstępem redaktorki monografia w języku angielskim. Choć powiązania między tematami publikacji mogą wydawać się luźne, nie mają nic wspólnego z przypadkowością. Łączy je wspólny cel, jakim jest próba ukazania zróżnicowanych wizerunków uporczywych walk o równouprawnienie płci w polskiej kulturze i społeczeństwie przez stulecia, a także dominująca próba przemyslenia na nowo koncepcji transgresji. Teksty poszczególnych autorów zgrupowane są w pięciu działach tematycznych, związanych z różnymi rodzajami feministycznych transgresji oraz obszarami działalności współczesnej humanistyki, subtelnie przekraczając utarte szlaki myślenia o kobiecościach.

We wstępie Jolanta Wróbel-Best bezpośrednio określa założenie, jakie realizowano tworząc ten wielogłos: zwrócenie uwagi na historie (nie)zwykłych kobiet z różnych epok historycznych, środowisk społecznych, poziomów materialnych, które łączą doświadczenia związane z feministyczną transgresją. Jak zauważa Halina Filipowicz w otwierającym artykule *Is Simply saying "We" Enough? Feminism, Transgression, and the Challenge of the Transnational Turn*: "Beginning with the recognition that the history of feminism is in fact a history of diverse feminisms, I propose to work with concepts of feminism that are open and contingent rather than monolithic, static, and prescriptive" (s. 29). Konieczność przewyciężenia dotychczasowych schematów myślenia związana jest także z marginalizacją w aktualnym stanie badań doświadczenia Europy Środkowej i Wschodniej. Twórczyniom polskim, czeskim, chorwackim czy ukraińskim przypisuje się w badaniach feministycznych role co najwyżej drugoplanowe, z uwagi na fakt, że weszły na drogę równouprawnienia znacznie później niż zachodnie siostry. Niezależnie od tego, czy analizie poddane zostaną dzieła literackie, muzyczne, czy filmowe, odnoszą się do utrwalonych w społeczeństwie stereotypów, zachęcając do zadawania pytań dotyczących transgresji w kulturze.

3.

Zestaw tekstów opublikowanych w recenzowanym zbiorze nie oferuje czytelnikowi prostych odpowiedzi, a raczej daje mu impuls do zadawania kolejnych pytań, na przykład dotyczących ciągłego wysiłku przekraczania egzystencyjnych granic. Przywołując licznych filozofów i badaczy, takich jak Friedrich Nietzsche, Simone de Beauvoir, Michel Foucault, autorzy artykułów zastanawiają się nad transgresją feministyczną, jej pierwotnością oraz społecznymi uwarunkowaniami. Teksty stanowią istotny wkład w refleksję nad klasowością myśli feministycznych, które muszą wykazywać się szczególną umiejętnością oscylowania między potrzebami kobiet ze wszystkich grup społecznych, zjednoczonych we wspólnej konieczności walki z dyskryminacją i wykluczeniem. Choć ich przeżycia i potrzeby mogą być

inne, transgresyjny ruch wymagający przekraczania barier pozwala zauważyć punkty wspólne.

Analizą tych doświadczeń i ich przejawów w różnych dyscyplinach twórczych, badacze zajmują się w swoich tekstach, które zgodnie z poruszaną tematyką zostały przedstawione w pięciu kategoriach: *Rethinking Feminist Transgression*, *Lighting the Way: Early Feminist Transgressions*, *Crossing Gender Lines: Towards a New Femininity*, *Unfinished or Mitigated Transgressions in Music and Film* oraz *Overriding the Past: Gender Transgressions in Literature*. Zaproponowany w zbiorze podział służy nie tylko odzwierciedleniu różnorodnych tematów, ale również historycznego rozwoju transgresji feministycznej w polskiej kulturze.

4.

Wheels of Changes to wielość ukazujący polski feminizm jako różnorodny, dynamiczny i inkluzywny. Interdyscyplinarna kompilacja artykułów analizuje transgresje feministyczne w polskim społeczeństwie od XVIII wieku aż po czasy współczesne badaczom, ukazując aktualność i nośność poruszanych wątków. We wspomnianym już, syntetycznym i analitycznym artykule Filipowicz, zostały zarysowane główne przeszkody, jakie utrudniają tworzenie ponadnarodowych idei feministycznych, takie jak brak dialogu związany z dynamiką władzy regulujących przekłady. Niewielka liczba artykułów tłumaczonych z języka polskiego i innych języków słowiańskich na główne zachodnie przyczynia się do poczucia marginalizacji oraz braku możliwości uczestniczenia w dyskursie. Jednak nawet polskie pisarstwo feministyczne wymaga istotnych działań wewnątrz, z uwagi na zaangażowanie twórcze związane przede wszystkim z młodymi, dobrze wykształconymi kobietami, odrzucające głosy innych, niemniej ważnych sposobów postrzegania świata.

Wczesne feministyczne transgresje opisuje drugi zestaw artykułów, w którym znalazły się dwie badaczki: Lynn Lubamersky przywołująca postać Franciszki Urszuli Radziwiłłowej oraz Grażyna Borkowska pisząca o kobiecości u Narcyzy Żmichowskiej. Franciszka Radziwiłłówna to osiemnastowieczna pisarka, której biografia wymaga reinterpretacji z feministycznej perspektywy. Lubamersky podkreśla mnogość ról, w jakich realizowała się Radziwiłłowa, które niewątpliwie świadczą o przezwyciężaniu ograniczeń społecznych, jakie były na nią nakładane. Postać dramatopisarki stanowi przykład wczesnej transgresji feministycznej, lub protofeministycznej, wśród polskich twórczyń. Kolejną osobowością jest Narcyza Żmichowska, której działalnością na rzecz kobiet zajmuje się w artykule Borkowska. To zaangażowanie w „Entuzjastki”, wspólnotę kobiet, które wspólnymi aktywnościami mogłyby rozwijać się i dbać o swoje dobro, stanowi istotne podwaliny pod XIX-wieczne ruchy emancypacyjne i współcześnie postrzegane siostrzeństwo.

Trzecia część tomu porusza tematykę przekraczającą utarte granice płci, jak w przypadku feministycznej perspektywy na postać Władysława Reymonta, jaką proponuje Józef Figa, nazywając pisarza „parafeministą”. Wskazuje, że bohaterki Reymonta choć zamknięte w tradycyjnie przyjętych rolach, są w rzeczywistości feministkami, które chcą całego życia. Kolejne dwa artykuły przesuwają zakres tematyczny w stronę twórczyń wizualnych – Zofii Stryjeńskiej oraz Tamary Łempickiej. Jolanta Wróbel-Best ukazuje w tekście, że transgresyjna wyobraźnia i estetyka kobiecej podmiotowości stanowiły podwaliny dla artystycznej twórczości Stryjeńskiej. Wizerunek niezależnej kobiecej artystki w społeczeństwie zorientowanym na mężczyzn stał się częścią tożsamości twórczej. Rozdział jest istotnym głosem w dyskursie dotyczącym kobiecej twórczości i wolności artystycznej, podobnie jak artykuł Anny Gąsienicy Byrcyn dotyczący życia i transgresyjnej osobowości Tamary Łempickiej. Badaczka analizuje w jaki sposób zakwestionowanie i odrzucenie dotychczasowych ról społecznie przypisanych kobietom mogło skutkować tworzeniem nowego wizerunku kobiet w jej twórczości. Redefinicja kobiecej wolności i równouprawnienie płci nie ograniczała się jedynie do sztuki, ale inspirowała do poszerzania czy obalania kolejnych barier społecznych.

W kolejnej części konfrontujemy się z muzyką oraz kinem. Aleksandra Świecka na przykładzie kompozytorki, Tekli Bądarzewskiej-Baranowskiej rozpatruje sytuację kobiet w zdominowanym przez mężczyzn świecie twórców muzyki. Dostrzega powiązania pomiędzy sytuacją polityczną, a kobiecymi możliwościami artystycznymi, które niejednokrotnie dzięki muzyce mogą wyrazić transgresyjne idee i modele życia. Tymczasem Aleksandra Gruzińska bada różne sposoby przedstawiania historii Marii Skłodowskiej-Curie, przywołując dzieła, w których odnajdujemy adaptacje życia noblistki. Publiczność niekonwencjonalnej biografii badaczki wywołuje w społeczeństwie potrzebę dostrzeżenia przesunięć względem tradycyjnego wzorca „męskości” i „kobiecości”, dlatego artykuł stanowi istotny głos w dyskusji na ten temat.

Ostatnia część poświęcona jest transgresyjnym badaniom w kontekście literackim. Daniel Kalinowski na przykładzie twórczości Olgi Tokarczuk i Manueli Gretkowskiej rozważa w jaki sposób pisarki stymulują kobiety do redefinicji swojej wolności i kobiecości, a Krystyna Zabawa zwraca uwagę na nowe wzorce kobiecych postaci w najnowszej literaturze skierowanej dla młodych czytelników. Badaczka zastanawia się, czy kobiece bohaterki w XXI-wiecznych utworach przekraczają dotychczas przyjęte role i stereotypowe wyobrażenia, pokazując jak wiele zmienia się na rynku książki i w zainteresowaniach czytelnicznych. Zamykający zbiór artykuł Elwiry M. Grossmann również omawia polską literaturę dziecięcą, jednak istotnym postulatem naukowczyni jest zwrócenie uwagi na potrzebę włączenia tekstów odzwierciedlających różne doświadczenia i tematykę równouprawnienia do szkolnych programów nauczania.

5.

Szkice zebrane w tomie można traktować jako pierwszy tak obszerny głos związany z feministyczną transgresją w polskiej kulturze i społeczeństwie wydany w języku angielskim. Dzięki temu badacze mogą włączyć się w dyskusję, która choć rozpoczęła się na długo przed wydaniem zbioru, dotychczas pomija kluczowe kwestie związane z Europą Środkową i Wschodnią. Proponowany zestaw tematyczny stanowi cenny dla kolejnych badaczy i czytelników z różnych środowisk materiał dydaktyczny, a także wstęp do dalszych poszukiwań, ponieważ przywołuje różnorodne stanowiska i metody patrzenia na odrębne teksty kultury. Zachęcając do stawiania kolejnych pytań, lektura *Wheels of Change* stanowi ważny punkt w rozważaniach nad kształtem feminizmu w Polsce dzisiaj.